

**ELÄKELÄISTEN KÖYHYYS
IKÄÄNTYVÄSSÄ SUOMESSA**

Päivi Andersson

Kandidaatin tutkielma

Sosiaalityö

Avoin yliopisto

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2020

TIIVISTELMÄ

ELÄKELÄISTEN KÖYHYYS IKÄÄNTYVÄSSÄ SUOMESSA

Päivi Andersson
Sosiaalityön aineopinnot
Kandidaatin tutkielma
Avoin yliopisto
Jyväskylän yliopisto
Ohjaaja Teija Karttunen
Joulukuu 2020
Sivumäärä 21 sivua

Kandidaatin tutkimuksen tehtävänä on kartoittaa ikä-ihmisten rahallista köyhyyttä kirjallisuuskatsauksena, joka rakentaa kokonaiskuvaa ikäihmisten köyhyydestä ilmiönä. Pyrkimyksenä on tunnistaa ilmiöön liittyviä tekijöitä ja kuvailla miten köyhyys näyttäytyy ikäihmisten elämässä. Lopuksi pohdin saatujen tulosten perusteella miten gerontologisessa sosiaalityössä huomioidaan ikäihmisten köyhyyttä.

Etenkin yksinasuvilla, kansan- ja takuueläkkeen varassa elävillä on suhteellinen köyhyysriski kohonnut erityisen suureksi samanaikaisesti pienituloisten eläkeläisten määrän kasvaessa. Näiden väestöryhmien suhteellinen köyhyysriski on muissa pohjoismaissa Suomi mukaan lukien huomiota herättävän laajaa. (Eläkekysymysten asiantuntijatyöryhmän raportti, 17.) Väestön ikääntyminen ja ikääntymiseen liittyvät monet rinnakkaiset kehityssuunnat tuottavat ilmiöitä ja myös toi-meentulon vaikeuksia, joista tiedetään varsin vähän ja jotka edellyttävät perusteellista ja monipuolista tutkimusta ja pohdintaa. Pienituloisuus on aikaisempien tietojen perusteella kohdistunut erityisesti ikääntyneisiin naisiin, yksinasuviin ja työkyvyttömyyseläkeläisiin kun koetut toimeentulovaikeudet paikantuvat nykyään selkeimmin pienituloisiin ja terveytensä heikoksi kokeviin. (Ahonen, Palomäki & Polvinen 2018). Tutkimukset ovat osoittaneet eläkeläisten kokemuksen rahojen riittävydestä tavanomaisten menojen kattamisessa olevan heikompa kuin aiemmissa ja laajemmissa hyvinvointi- ja toimeentulokyselyissä. Huomioon otettava havainto on taloudellisen tyytyväisyyden matalampi taso kuin mitä aiemmin on tullut esiin. Terveystuon asiakasmaksut tai matkakulut voivat olla este palveluihin hakeutumiselle ja taloudellisista syistä ikäihmiset voivat joutua säästämään lääkärikäynneistä, lääkkeistä tai muista perustarpeista.

Kriisit ja erilaiset elämänmuutokset aiheuttavat tuen ja palvelujen tarvetta, jolloin palveluneuvonta, palvelutarpeen arviointi ja palvelujen saatavuus ovat iäkkäille ensiarvoisen tärkeitä. Iäkkään henkisen hyvinvoinnin riskitekijöitä voivat olla leskeytyminen, vakavasti sairastuminen, muistin heikkeneminen, liikkumisrajoitteisuus ja muut vanhenemisen mukanaan tuomat muutokset, jolloin kaikille riittävän toimeentulon turvaaminen, johon tarvitaan viimekädessä yhteiskunnan tukea, on hyvinvoinnin ja terveellisen elämän edellytys. Hoivatyön vastaanottaminen edellyttää asiakkaan avun tarpeen tunnistamista ja tunnustamista. Asiakkaat itse karsivat ja muokkaavat tarpeita sen mukaan, mihin kehtaavat pyytää ulkopuolista apua, mihin palveluun on varaa ja sen jälkeen toimimaan palvelun tilaajana. (Kuronen 2007, 78.)

Ikääntyneiden taloudellinen hyväksikäyttö, joka tasoltaan näyttää olevan suhteellisen korkea heidän toimintakyvyn heikkenemisen seurauksena, on myös henkisen hyvinvoinnin riskitekijöitä. Taloudellisena hyväksikäyttönä voidaan nähdä ikäihmisen rahojen tai muun omaisuuden luvatonta käyttämistä, myymistä tai hävittämistä. Myös tekijän uhkailu hoidotta jättämisellä ja iäkkään hylkäämisellä sekä kiristäminen väkivallalla päästäkseen käyttämään iäkkään rahoja tai muuta omaisuutta, täyttää taloudellisen väkivallan kriteerit. Luottamuksellisissa ihmissuhteissa uhri on usein riippuvainen tekijästä ja hänen antamasta avusta, joka tekee taloudellisesta väkivallasta haavoittavinta. (Taiveaho 2020, Ikääntyneet rikosten uhrina.)

Avainsanat: ikäihminen, vanhuus, köyhyys, pienituloisuus, hyvinvointi

1 JOHDANTO	1
2 TUTKIELMAN TAUSTAA JA KESKEISET KÄSITTEET	2
2.1 Ikääntyvä Suomi ja suuret ikäluokat	2
2.2 Eläkeläinen, ikäihminen tai vanhus?.....	3
2.3 Köyhyyden mittarit	4
2.4 Eläkeläisten toimeentulo ja taloudellinen tuki	6
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	8
3.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimusasetelma	8
3.2 Aineiston hankinta	8
3.3 Tutkimusaineisto.....	10
4 TUTKIMUSTULOKSET	10
4.1 EU-maiden eläkeläisköyhyys.....	11
4.2 Ilmiöitä eläkeläisten köyhydessä	11
4.3 Eläkeläisköyhyyteen vaikuttavat tekijät.....	14
4.4 Toimeentulovaikeuksien kohdentuminen	16
5 POHDINTA	18
LÄHTEET.....	22

1 JOHDANTO

Tutkimusaiheeni tarkentui työelämästä kuntani ikäihmisten viime vuosien toimeentulotuen tarpeen ja hakemusten määrän kasvun kautta. Tämä herätti kiinnostukseni selvittää ilmiön taustaa ja tutkia sitä tarkemmin. Työssäni pyrin kartoittamaan eläkeläisten köyhyyttä ilmiönä ja tekemään eläkeläisten köyhyiden ja sen tunnistamisen näkyvämmäksi vanhussosiaalityön työntekijöille, erilaisten palvelujen toteuttajille, yhteistyötahoille ja omaisille. Toivon, että työni voi toimia oppaana eläkeläisten köyhyiden ilmiön ymmärtämiseen ja onnistuu nostamaan esille ne esteet ja vaikeudet, joita eläkeläisellä saattaa olla toimeentulossaan ja palveluiden vastaanottamisessa.

Tutkimustehtävää täsmentävien tutkimuskysymysten avulla pyrin selvittämään, mitä tässä tutkimuksessa tarkasteltu köyhyys on ja miten se näyttäytyy eläkeläisten arjessa. Haluan selvittää kirjallisuuskatsauksena etenkin eläkeläisten rahaköyhyyttä enkä niinkään hoivaköyhyyttä. Käyttämäni aineisto, joka on suomen ja englanninkielisiä, muodostuu aiheeseeni ja teoriataustaan liittyvistä tilastoista, tutkimuksista ja julkaisuista 2000-luvulta alkaen.

Erilaiset määritelmät kuvaavat hyvin sitä, ettei yhtä hyväksytyä määritelmää iäkkäälle tai vanhuuden alkamiselle ole, vaan ikääntymiskäsitteeseen ja ikääntyvään liittyy paljon tulkintaa. Lainsäädännössä puhutaan iäkkäiden ihmisten sosiaali- ja terveyspalveluista, ikääntyvästä väestöstä ja henkilöstä, jolloin ikäihminen, iäkäs, vanhus tai seniori voi käyttösanoina tuntua luontevalta. Subjektiiivinen kokemus iästä, kertomatta sen tarkemmin ihmisen terveydestä tai toimintakyvystä, saattaa monessa tapauksessa olla vain eläkkeelle siirtymisen peruste.

Köyhyys ilmiönä on erittäin laaja ja monivivahteinen valitusta kohderyhmästä tai näkökulmasta riippuen. Pienituloisuus itsessään ei tarkoita suoranaista köyhyyttä tai huono-osaisuutta, koska köyhyiden kokemukset vaihtelevat hyvin yksilöllisesti. Toisen kokiessa tyytyväisyyttä hyvinvoinnistaan pienellä taloudellisella resurssilla, voi toinen kokea elämänsä puutteelliseksi esim. madaltuneen terveydentilansa aiheuttamien kulujen pakottamana. Tällöin myös itse hyvinvoinnin käsitettä voidaan lähestyä eri tavoin mutta myös erilaisin mittarein joko taloudellisesta tai subjektiivisesta näkökulmasta.

Esittelen ensin lyhyesti ikääntyvän Suomen kehittymistä ja tutkimuksen keskeisiä käsitteitä kuten ikäihmisyyttä, köyhyiden yleisimpiä määritelmiä ja mittareita sekä eläkeläisten toimeentuloa talou-

dellisen tuen lisäksi. Luvussa kolme avaan tutkimustehtävää ja tutkimuskysymyksiä sekä tutkimuksen toteuttamista ja aineiston valikoitumista. Edellä mainitut luvut johdattelevat lukijaa tutkimustuloksiin. Lopuksi pohdin ikäihmisten köyhyyttä gerontologisen sosiaalityön yhteydessä.

2 TUTKIELMAN TAUSTAA JA KESKEISET KÄSITTEET

Eläkeläisten toimeentulokysymykset noustessa oletettavasti entistä enemmän esille niin taloudellisenä, poliittisena kuin sosiaalisenakin kysymyksenä eläkeläisten muodostaessa tulevaisuuden väestöstä aiempaa suuremman osan (Kuivalainen, Ahonen, Liukko, Nivalainen, Palomäki & Polvinen 2019, 23), kuvailen lyhyesti ikääntyvän Suomen, suurten ikäluokkien vaikutuksen ja eläkeläisten lukumäärällisen kasvun kautta tutkimuksen ajankohtaisuutta. Ikääntymiskäsitteisiin liittyessä erilaisia tulkintoja esittelen seuraavaksi erilaisia lähestymistapoja vanhenemiseen. Köyhyysmääritelmien ja köyhyiden mittareiden avaamisen tavoitteena on tarjota arviointivälineitä siihen, milloin ihmistä voi määritellä köyhäksi. Mittarit paikantavat myös eläkeläisten köyhyyttä yksittäisen mittarin lisäksi myös sitä täydentävien lähestymistapojen avulla. Lopuksi esittelen lyhyesti yleisimmät eläkeläisetuudet kuvaamaan eläkejärjestelmän moninaisuutta ja taloudellisen tuen.

2.1 Ikääntyvä Suomi ja suuret ikäluokat

Jyrkämä (2003,13) tiivistää suomalaisen yhteiskunnan ikääntyvän, mikä ei sinänsä ole kielteinen ilmiö kehityksen takana ollessa mm. jatkunut keskimääräisen eliniän piteneminen ja sitä edistänyt yleisen hyvinvoinnin kasvu. Ilmakunnaskin (2010, 290) totesi jo kymmenen vuotta sitten Suomen väestön ikääntyvän ”etuajassa” ollen mittaluokaltaan merkittävämpi kuin useissa muissa EU-maissa. Vielä vuonna 1950 väestön ikärakennetta kuvaava ikäpyramidi oli nimensä mukaisesti alaspäin levenevä, niin että ikäihmiset muodostivat pyramidin terävän huipun. Hedelmällisyyden nopean alenemisen seurauksena syntyvien ikäluokkien koko pienentyi, jolloin vastaavasti väestön ikääntyminen käänsi ikäpyramidin ylöspäin leveneväksi. (Koskinen, Nieminen, Martelin & Sihvonen 2008, 28.) Suuret ikäluokat ovat Karistoa (2008) lainaten puhuttaneet Suomessa ennen muuta politiikan ja kulttuurin tutkijoita. Nämä ikäluokat siirtyivät eläkkeelle vuonna 2008 ollessaan siinä iässä, että gerontologitkin alkoivat kiinnostua heistä. Suuriin ikäluokkiin, joista tavallisesti puhutaan vuositasolla, katsotaan kuuluvan 1945–1950 syntyneet. Kun vuosina 1947 ja 1948 syntyneet ovat suurimmat elossa olevat syntymävuosiluokat, heidän ikääntyessään vanhojen ihmisten määrä ja palvelutarpeet

kasvavat seuraavinakin vuosikymmeninä. Suurten ikäluokkien kuollessa tilanne ei tule muuksi muuttamaan senkään jälkeen, sillä myös 1950- ja 1960-luvulla syntyneet ikäluokat ovat melko suuria. (Karisto 2008, 76–77.) Tämä ikärakenteiden muutos ja suurten ikäluokkien eläkelöityminen näkyy Suomen virallisen tilaston (STV) mukaan eläkeläiskotitalouksien lukumäärän nopeassa kasvussa. Eläkeläiskotitalouksien määrä on kolmessa vuosikymmenessä (1987–2017) noussut 400 000 taloudesta jo 920 000 talouteen eli joka kolmas kotitalous oli 3 vuotta sitten eläkeläiskotitalous. (SVT 2017, tulonjakotilasto.) Ylinen ja Rissanen (2007) mukailevat Katsin (1996) käsitystä siitä, että väestön vanhenemisen myötä kasvaa väistämättä myös vanhuusasiakkaiden määrä sosiaali- ja terveyspalveluissa. Edellä mainittu tekee jo gerontologisen eli vanhussosiaalityön paikantamisen, sen käsitteellistämisen, teoretisoimisen ja käytännöllistämisen haltuunoton tärkeiksi tehtäviksi. Haasteellisuus ei koske vain sosiaalityötä vaan myös vanhenemisen ja vanhuuden tutkimista ja sen oman paikan etsimistä. (Ylinen & Rissanen 2007, 34.)

2.2 Eläkeläinen, ikäihminen tai vanhus?

Tämän kappaleen tavoitteena ei ole rajata eläkeläisen, ikäihmisen tai vanhuksen määritelmää vaan antaa erilaisia lähestymistapoja ikääntymisen tarkasteluun. Lähdeaineiston tutkimustuloksissa tutkimuksiin osallistuneet ikäihmiset sijoittuivat 55–85 vuoden välille. Esim. Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittaman hankkeen (Rantala, Kuivalainen, Pyy-Martikainen & Riihelä 2019) kohdejoukkona olivat 65–84-vuotiaat vanhuuseläkeläiset, mutta tutkimuksen varsinaisen analyysin kohteiksi oli otettu kuitenkin 75–84-vuotiaat, jotka tässä tutkimuksessa nimitettiin ikäihmisiksi. Poimin aineistosta ikäihmisen lisäksi kuusi muuta nimitystä, jotka olivat iäkäs, ikääntyvä, seniori, vanhus, vanhuusasiakas tai eläkeläinen. Erilaiset määritelmät kuvaavat hyvin sitä, ettei yhtä hyväksytyä määritelmää iäkkäälle tai vanhuuden alkamiselle ole, vaan ikääntymiskäsitteeseen ja ikääntyvään liittyy paljon tulkintaa.

Kuronen (2015, 50) pohtii paljon opiskelleena, vanhuudesta lukeneena ja sen äärellä aikaa viettäneenä, että nimitykset vanha ja vanhus voivat lakata häiritsemästä, vaikka se joskus olisi tuntunut loukkaavalta. Kuronen ei suostu kierrellen käyttämään sanoja ikäihminen, ikääntynyt ja seniori ikään kuin vanhuudessa olisi jotain kielteistä, mutta lainsäädännössä puhutaan kuitenkin iäkkäiden ihmisten sosiaali- ja terveyspalveluista, ikääntyvästä väestöstä ja henkilöstä. Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta ja iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista tunnetaan niin ikään yleisesti nimellä vanhuspalvelulaki (vanhuspalvelulaki 980/2012, 3 §.) Tässä laissa ikääntyneellä väestöllä tarkoitetaan vanhuuseläkkeeseen oikeuttavassa iässä olevaa väestöä ja iäkäs henkilö määritellään korkean iän myötä alkaneiden, lisääntyneiden tai pahentuneiden sairauksien tai vammojen vuoksi tai korkeaan

ikään liittyvän rappeutumisen takia heikentyneen fyysisen, kognitiivisen, psyykkisen tai sosiaalisen toimintakyvyn kautta. Kunnan on laadittava niin ikään suunnitelma ikääntyneen väestön tukemiseksi vanhuspalvelulain 5§:n mukaan ja kuntalaki (2015/410, 27§) velvoittaa kuntia asettamaan vanhuseuvoston ja huolehtimaan sen toimintaedellytyksistä. Useissa kunnissa, hakiessani hakusanalla köyhyysohjelma googlen kautta, on tehty tai aloitettu kuntakohtaisen köyhyysohjelman laatiminen, joissa useimmissa ikäihmisten köyhyyttä käsitellään erillisenä osiona.

Sosiaalihuoltolain (2014/1301) 36§:n mukaan 75 vuoden ikä oikeuttaa palvelutarpeen arviointiin mutta kuten Kuronen toteaa, tämä kronologinen ikä ei tuo automaattisesti jokaiselle yksilölle mukaan avun tarvetta tai sen tarpeen lisääntymistä, vaan vanhenemisen tutkimuksessa voidaan tarkastella muitakin ikä kuin kronologista ikää (Kuronen 2015, 50). Jo parikymmentä vuotta sitten hoivan ja avun tarve on totuttu liittämään eläkeikään, jolloin ikääntyminen nähdään sosiaalisena riskinä (Kettunen, Ihalainen & Heikkinen 2001, 176.) Vastaväitteenä vanhussosiaalityön kirjoille, kursseille ja luennoille on riskialtista luokitella 65 vuoden ohittaneet erilaisiksi ja osana jotain ongelmaa, joka tulisi korjata sosiaalityöllä. Samanlainen mielikuvaproblematiikka koskee myös sosiaalityötä maahanmuuttajien parissa, jolloin heidät voidaan nähdä ongelmaryhmänä. (Jönson & Harnett, 2015, 22.) Suurin osa ikääntyneiden käyttämistä palveluista on kuitenkin kaikille tarkoitettuja peruspalveluja, kuten terveyskeskuspalvelut, kotihoito ja sitä tukevat palvelut. 75 vuoden ikärajaa käytetään usein suunnitellessa peruspalvelujen lisäksi vanhushuollon palveluja kuten esim. palveluasumista tai laitospaikkoja, koska ihmisen toimintakyvyn ajatellaan heikentyvän n. 75–80-vuotiaana. Toimintakyky voi heikentyä jo aikaisemminkin mutta toisaalta on iäkkäämpiäkin, jotka asuvat yksin hoitaen itsenäisesti tai lähes itsenäisesti kaikki asiansa. Ikä, kertomatta enempää ihmisen terveydestä tai toimintakyvystä, saattaa monessa tapauksessa olla vain peruste eläkkeelle siirtymiselle. (Kettunen ym. 2001, 176.)

2.3 Köyhyyden mittarit

Seuraavaksi esittelen köyhyysmääritelmiä ja erilaisia tapoja mitata köyhyyttä. Vaalavuo ja Moisio (2014) näkevät, että köyhyyttä tulisi nähdä monitahoisena ilmiönä pienituloisuuden tarkoittamatta ainoastaan köyhyyttä. Vertaillen henkilöiden tai kotitalouksien tuloja, voitaisiin optimaalisessa tilanteessa ottaa huomioon kotitalouksien erilaiset olosuhteet ja niiden erilaiset elämänvaiheet, joissa myös kulutustottumukset vaihtelevat. Pienituloisuuden kesto ja pysyvyys on merkittävää kotitalouden elinolojen kannalta eli mitattaessa köyhyyttä ja sen kokemista, vaikuttaa siihen elämäntilanteesta johtuva köyhyyden hetkellisyys tai sen pysyvyys. (Vaalavuo & Moisio 2014, 102.) Yleisen tutkijoiden keskuudessa vallalla olevan näkemyksen mukaan teollistuneiden yhteiskuntien köyhyydessä on

kysymys taloudellisten resurssien puutteesta johtuvasta sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuudesta. (Kangas & Ritakallio 2008, 3.) Moisio (2006) pelkistää absoluuttisen köyhyyden, jota esiintyy lähinnä kehitysmaissa, tarkoittavan aliravitsemusta, nälkää ja puutetta biologisten perustarpeiden tyydyttämisessä, kun taas Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa köyhyys ymmärretään suhteellisenä köyhyytenä. (Moisio 2006, 639.)

Suhteellinen köyhyys, joka vaihtelee maittain, määrittyy Eurostatin (2018) mukaan ihmisen käytävissä olevien tulojen suhteesta väestön keskimääräiseen tuloon sosiaalisten tulonsiirtojen jälkeen. Eläkkeet, kuten vanhuus- ja leskeneläkkeet, lasketaan tuloiksi sosiaalisten tulonsiirtojen sijaan. Mikäli ihmisellä on käytettävissään alle 60 %:a tästä mediaanitulosta, voidaan hänet määritellä köyhäksi. Tämä indikaattori ei mittaa vaurautta tai köyhyyttä eikä välttämättä tarkoita alhaista elintasoa vaan vertaa alhaisia tuloja muihin maan asukkaiden tuloihin tutkien sosiaalisten siirtojen hypoteettista puuttumista. (Eurostat 2018, statistics explained.) EU: n ulkopuolella on yleisemmin käytössä 50 %:n raja mediaanituloista kun 40 %:n mediaanitulorajaa käytetäänkin joskus analysoitaessa taloudellisten vaikeuksien vakavampia muotoja. (Ebbinghaus, Nelson & Nieuwenhuis 2019, 3) Suomessa tästä 60 %:n rajasta, jota tilastokeskus (TK) kutsuu myös pienituloisuusrajaksi, on muodostunut epävirallinen suhteellinen köyhyysraja. Suhteellisen köyhyysmittarin ongelmista onkin raportoitu yleisesti koska selkeitä syitä rajan asettamiselle juuri 60 %:n keskimääräisistä tuloista, ei ole olemassa. Köyhyyden absoluuttisten piirteiden huomioiminen esim. minimibudjettiin perustuvaa köyhyyden mittarin avulla, tulisi käyttää rinnakkain suhteellisen köyhyysmittarin kanssa sen ongelmien vähentämiseksi. (Moisio, Mukkila, Ilmakunnas, Mäkinen & Saikkonen 2016, 4.) Tilastoja tulkittaessa on hyvä pitää mielessä suhteellisen köyhyysmittarin olevan ennen kaikkea tuloeroja kuvaava mittari, joka ei välttämättä kerro paljoakaan suhteellisen köyhyysrajan alapuolella olevien ostovoimasta tai sen kehityksestä. Mittarit, jotka kuvaavat kotitalouksien kokemia toimeentulo-ongelmia ja peruskulutuksesta tinkimistä, ovat vakiintuneet tuloihin perustuvien köyhyysmittareiden rinnalle. (Vaalavuo & Moisio 2014, 102.) Useimmissa maissa on hallinnollisesti määriteltä minimistandardi kuten esim. vähimmäiseläke tai toimeentulotuen taso, jota käytetään köyhyysrajana ja jonka alle kenenkään tulojen ei suotaisi jäävän. Tällä tavoin määriteltä raja tarjoaa arviointivälineen siihen, kuinka hyvin hyvinvointivaltio onnistuu takaamaan ihmisille sen vähimmäistoimeentulon, jonka se on itse itselleen asettanut. Mittari on siis käyttökelpoisimmillaan toimeentuloturvajärjestelmän toimivuuden tai oikeammin toimimattomuuden arvioinnissa. (Kangas & Ritakallio 2008, 9.)

Mäkinen (2016) arvioi viitebudjettipohjaisella köyhyysmittarilla, joka tarkastelee köyhyyttä tarpeentyydytyksen kautta, olevan edellytyksiä toimia luotettavana köyhyyden mittarina. Viitebudjettimitari, ottaessaan huomioon julkisesti tuotetut palvelut ja mahdolliset muutokset niiden saatavuudessa

ja hinnassa sekä tuoden myös esille hypoteettisten esimerkkiperheiden asunnon hallintamuodon sekä asuinpaikan vaikutukset, asettaa elintason saavuttamiselle tietyn resurssimäärän. Näin valmisteltu budjetti sisältää kulutusmenoja ravinnosta, asumisesta, liikenteestä ja matkoista, vaatteista, kodinkoneista, kodin irtaimistosta, muista kodin tarvikkeista, viihde-elektroniikasta, tietoliikenteestä, harrastuksista, vapaa-ajasta, terveydestä, hygieniasta ja kauneushoidosta. Budjettien rakentamisessa on oletettu työikäisten perheenjäsenten olevan työelämässä ja eläkkeellä olevien olevan yli 65-vuotiaita. Käytettyjen esimerkkiperheiden jäsenten oletetaan niin ikään olevan terveitä vailla kroonisia sairauksia tai allergioita, joka madaltaa budjettiin laskettuja terveystenonja. Laadittaessa budjetit hypoteettisille esimerkkiperheille tietyin oletuksin, vuokralla ja velkaisessa omistusasunnossa kuin velattomassa asuvalle ja vastaavasti asumismenojen suuren alueellisen vaihtelun vuoksi, asettuu pääkaupunkiseudulla vuokralla asuvan köyhyysraja muuta maata suuremmaksi. Oletus hyvästä terveydentilasta ei myöskään päde kaikkiin kotitalouksiin, koska terveysongelmaisiiin kotitalouksiin ei ole kohdistettu riittävästi terveystenonja. (Mäkinen 2016, 13–23.)

Kangasta ja Ritakalliota (2008) siteeraten voidaan edellä kuvattuja köyhyysmittareita moittia jossain määrin epädemokraattisiksi, koska tutkijat itse asettavat niille viime kädessä kriteerit päättäen siitä, kuka on köyhä ja kuka ei. Usein esitetty huono-osaisten oman äänen kuulumisen vaatimus sosiaalitutkimuksessa voidaan toteuttaa vastaajan subjektiivisten, oman köyhyyden kuvailemisen kautta. Yksilölähtöisyys ei voi kuitenkaan toimia ainoana päätöksenteon kriteerinä, vaan subjektiivisen näkökulman tavoitteena on paikantaa ihmisten omiin kokemuksiin perustuvat toimeentulovaikeudet. (Kangas & Ritakallio 2008, 15.) Köyhyyden kunnollinen kuvaaminen edellyttää useita toisiaan täydentäviä lähestymistapoja, jolloin niiden rinnakkainen ja vertaileva käyttäminen tuo esille ilmiön monitahoisuuden (Kangas & Ritakallio 2008, 6).

2.4 Eläkeläisten toimeentulo ja taloudellinen tuki

Vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenjäsenen kuoleman aiheuttamat toimeentulotuen puutteet turvataan Suomen eläkejärjestelmän avulla. Työeläke kertyy palkkatulon ja yrittäjän työtulon perusteella, kun taas kansaneläke varmistaa vähimmäisturvan ihmiselle, jolle ei ole kertynyt lainkaan työeläkettä tai työeläkekertymä on pieni. (Sosiaali- ja terveysministeriö, eläketurva.) Kansaneläke oli vielä 1970-luvun alussa suhteellisen tehokas torjumaan vanhuusiän köyhyyttä mutta on Kangaksen ja Ritakallion käsityksen mukaan menettänyt täydellisesti tämän kykynsä. Täysi kansaneläke, mikäli vanhuksella ei ole muuta tuloa, alittaa 40 %:lla köyhyysrajan puhumattakaan EU:n käyttämästä ”virallisesta” 60 %:n rajasta. (Kangas & Ritakallio 2008, 22.) Kansaneläkettä suurempi vähimmäiseläke turvataan kaikille takuueläkkeellä. Työnantajan järjestämällä tai itse hankitulla lisäeläketurvalla eli

vapaaehtoisella vakuutuksella on mahdollista täydentää lakisääteistä, pakollista eläketurvaa. (STM, eläketurva.)

Oman vastuun ja oma taloudellisen varautumisen korostaminen voi olla eräs kehityssuunta talouden tiukkuuteen reagoinnissa. Tällöin erityisesti ikäriippuvaisissa menoissa kuten vanhuusiän hoivan rahoituksessa, voi oman vastuun korostaminen toteutua asiakasmaksujen nousuna tai yhteiskunnan aiempaa tiukempana palvelujen saannin rajaamisena. Rajaaminen voi tapahtua joko tulosisidonnaisesti tai tarpeen määrittämisen ja mittaamisen kautta sellaisille palveluilla tarvitseville, jolla ei ole varaa hankkia niitä itse. (Huovari & Volk 2010, 213.) Sosiaali- ja terveysministeriön kuntainfossa (10/2018) selkeytetäänkin kunnan ja Kelan välistä roolia koskien sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksujen huomioimista toimeentulotuessa sekä itse maksujen ja toimeentulotuen välistä suhdetta. Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista määrätyn maksun, joka lasketaan asiakkaan maksukykyyn mukaan, alentaminen tai sen kokonaan poistaminen tai jo määrätyn maksun perimättä jättäminen on lähtökohtaisesti aina ensisijaista toimeentulotuen myöntämiseen nähden. Lisäksi ministeriö korostaa asiakasmaksulainsäädännön perustarkoituksen olevan se, ettei palvelusta perittävä maksu saa muodostua esteeksi palvelun käytölle. (STM, kuntainfo 10/2018, 1–2.) Kelan tulisi ohjata asiakasta hakemaan asiakasmaksun alentamista ja mahdollisesti kuntansa täydentävää tai ehkäisevää toimeentulotukea, jos asiakkaan Kelalle esittämä asiakasmaksu kohdistuu sellaiseen menoon, joka ei menoeränä kuulu perustoimeentulotukeen. Kunnan tulee puolestaan hakemuksen saatuaan arvioida edellä kuvattuun sääntelyyn perustuen lähtökohtaisesti ensin asiakasmaksun alentaminen ja tämän jälkeen käsitellä hakemus toimeentulotukilain mukaisesti. (STM, kuntainfo 10/2018, 3.) Hakemus täydentävästä tai ehkäisevästä toimeentulotuesta tehdään hakijan oleskelukunnan toimielimelle toimeentulotukilain 14§:n (jatkossa ttt) mukaisesti. Täydentävää toimeentulotukea myönnettäessä tulee kunnan ottaa huomioon tarpeellisen suuruisina erityispiirteet, kuten esim. kotihoidon asiakasmaksut, huomioiden asiakkaan pitkäaikainen toimeentulotuen saanti ja pitkäaikainen tai vaikea sairaus (ttt 7 c §.) Kunta myöntää päättämiensä perusteiden mukaan myös ehkäisevää toimeentulotukea mm. tuen saajan aktiivointia tukeviin toimenpiteisiin, asumisen turvaamiseksi, ylivelkaantumisesta tai taloudellisen tilanteen äkillisestä heikentymisestä aiheutuvien vaikeuksien lieventämiseksi sekä muihin tuen saajan omatoimista suoriutumista edistäviin tarkoituksiin (ttt 13§.) Avun, jonka kuluista tilaaja voi vähentää osan verotuksessaan kotitalousvähennyksenä, voi tilata läheiselleen tai itselleen ulkopuolison tekemänä tavanomaisiin kotitalous; - hoiva- ja hoitotöihin, kunnossapito- ja perusparannustöihin sekä tietotekniikan asennus- ja neuvontapalveluihin. (Veronmaksajien keskusliitto 2019.) Väestön ikääntyminen tekee eläkeläiset ja vanhussosiaalityön tarpeen näkyväksi, joka mielestäni edellyttää saman-

laista erityisosaamista kuin muukin aikuissosiaalityö. Vaikka sosiaalityöntekijä on vanhustyössä erityisesti ”sosiaalisen” asiantuntija, tulee hänellä olla myös riittävät geriatriset tiedot vanhusten sairauksista, niiden lääkehoidosta ja muista hoitomahdollisuuksista, kuten Koskinen (2008) painottaa. Sosiaalityöntekijän tulee tuntea esim. kotona selviytymisen kannalta iäkkään keskeisiä fyysisiä ja psyykkisiä muutoksia ja niiden taustoja sekä muiden vanhuspuolen ammatteja vaikka vanhussosiaalityön erityisalueeksi katsotaankin vanhuspoliittisen lainsäädännön sekä julkisen ja yksityisen sosiaali-, terveys- ja kulttuuripalvelujärjestelmän tuntemisen. (Koskinen 2008, 442.)

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä luvussa esittelen tutkimusongelmaa ja tutkimuskysymyksiä sekä aineiston hankintaa. Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen ollessa jo itsessään moniulotteinen ja kansainvälinen ilmiö, koskettaa taloudellinen niukkuus myös ikäihmisen arkea niin kuin muitakin väestöryhmiä, mutta tarkastelen erityisesti juuri ikäihmisten köyhyyttä.

3.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimusasetelma

Tutkimuksessa tarkastellaan kirjallisuuskatsauksen aineiston avulla ikäihmisten köyhyyttä ilmiönä. Tutkimuskysymyksinä ovat: Mitkä tekijät ovat yhteydessä ikäihmisten köyhyyteen ja miten köyhyys näyttäytyy ikäihmisten elämässä?

Tutkimusongelmaa lähestytään kuvailevana kirjallisuuskatsauksena, jota voi luonnehtia yleiskatsaukseksi ilman tiukkoja ja tarkkoja sääntöjä ja jonka tarkoituksena on tiivistää aiemmin tehtyjä tutkimuksia. Tutkittava ilmiö pystytään ilman rajaavia sääntöjäkin kuvailemaan laaja-alaisesti ja tarvittaessa luokittelemaan. Kirjallisuuskatsaus työnä voi olla lähdevalinnoiltaan yksipuolinen vaikkei lähteiden laaja-alaisuuskaan ole kuitenkaan arvo sinällään. (Salminen 2011, 6–7, 9.) Kirjallisuuskatsaukseni on toteutettu yleiskatsauksena, jonka tarkoituksena on tiivistää aiemmin tehtyjä tutkimuksia. Tavoitteena on luoda kokonaisuus, jota on mahdollista hyödyntää gerontologisessa sosiaalityössä.

3.2 Aineiston hankinta

Aiheeseeni ja teoriataustaan liitettäviä tutkimuksia ja kirjallisuuskatsausta ajatellen hakusanoilla köyhyys, ikäihminen, vanhuus, pienituloisuus, huono- osaisuus, gerontologinen sosiaalityö ja hyvinvointi nousi esiin runsaasti materiaalia eri hakukannoista. JYKDOC antoi hakusanoilla ikäihminen ja palveluohjaus 34 osumaa, joita selaillessani poimin muutaman teoksen tarkempaan perehtymiseen. Helle

– verkkokirjaston haulla hakusanalla gerontologinen sosiaalityö ohjasi minut esim. teoksen ”Vanhuus ja sosiaalityö- sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välillä” (Seppänen, Karisto & Kröger 2007), pariin. Saamistani tutkijaehdotuksista otin lähdeluetteloon mukaan myös muutaman gerontologian asiantuntijoiden (mm. Koskinen ja Jyrkämä) teoksia ja julkaisuja koskien vanhuutta ja sosiaalityötä taustoittamaan eläkeläisten köyhyyden tunnistamista vanhussosiaalityössä. Gerontologisten teosten lähdeluettelon poiminnat ohjasivat minut Tenkasen (2007) teoksen ”Sosiaalityö ja kotona asuvien vanhusten ongelmat” pariin, joka antaa kattavan kuvan juuri vanhuussosiaalityön sisällöstä. Valitsemani gerontologisen sosiaalityön lähdeteokset kuvaavat taas monipuolisesti ikääntymistä ja ikääntyvän ihmisen mahdollisia arjen ongelmakohtia ja ratkaisuja niiden huomioimiseen.

Englanninkielisiä lähteitä etsin JYKDOC:ssa hakusanoilla elderly AND poverty sekä aging ja saamistani 50 osumasta valikoitui mm. Asghar Zaidin julkaisu (2010). Osumista karsiutuivat teokset, joissa käsiteltiin esim. yleisesti köyhyyden ymmärtämistä tai jonkin yksittäisen maan köyhyyttä, johon esim. pohjoismaat eivät olleet verrannollisia maiden eroavien eläkejärjestelmien takia. Hakusanalle aging linkittyi monia ikääntyvän masennukseen, toimintakykyyn tai hoivaan ja sen puutteeseen liittyviä osumia, jotka eivät sinällään sopineet hakemaani rahaköyhyyteen. Minulle ruotsin kielen ollessa tutumpi, ohjasi Helle- verkkokirjasto hakusanoilla äldre, åldrande ja åldringsvård useaan teokseen. Koska ruotsinkielisiä teoksia löytyi runsaasti, mutta niiden kohdentuessa pääsääntöisesti Ruotsiin ja sen sosiaalijärjestelmään, rajoittui valintani vain kahteen.

Tilastoja etsiessäni oli niitä luonnollista poimia eläkeläisten köyhyyteen liittyen eläketurvakeskuksen ja Kelan raporttien kautta hakusanalla köyhyys, eläkeläiset tai ikäihmiset. Varsinaiseksi pää-aineistoksi valikoitui Eläketurvakeskuksen tekemä laaja eläkeläisväestölle osoitettu tutkimus 3/2018 sen tuoreuden vuoksi. Tässä tutkimuksessa käytetyt lähteet opastivat minut lukuisiin muihin aiheesta tehtyihin tutkimuksiin, ja niiden hyvin jaoteltuja sisällysluetteloita silmäillessäni poimin näistä juuri eläkeläisten köyhyyttä ja toimeentuloa eri näkökulmista tutkittuja kappaleita. Pääaineistoa sen laajuuden vuoksi tuki hyvin mm. Eläketurvakeskuksen tilasto Suomen eläkkeensaajista vuodelta 2018 ja eläkekysymysten asiantuntijatyöryhmän raportti (2013) Suomen eläkejärjestelmän sopeutumisesta eliniän pitenemiseen. Mielestäni monipuolinen lähdeaineisto ja gerontologisen sosiaalityön hahmottaminen on tarpeen lähestyessä ikäihmisten köyhyyttä ja sen ilmiöitä. Käyttämättä jättämät aineistot olivat joko hyvin vanhoja julkaisuja ja tilastoja tai ikäihmisten köyhyyden näkökulmasta lähestyen liian laajoja tai yleisluonteisia. Yleisluonteiset julkaisut käsitelivät koko väestön pienituloisuutta ja olivat niin laajoja, että valitsemani kohderyhmää esiteltiin niissä varsin lyhyesti.

3.3 Tutkimusaineisto

Tutkielmaan valittu aineisto koostuu eläkeläisten köyhyyttä käsittelevistä tutkimuksista, artikkeleista ja raporteista. Kohderyhmän ollessa 55–85-vuotiaita, erilaisten eläkereittien kautta eläköityneet. Eläketurvakeskuksen tutkimusohjelmaan kirjattiin vuosille 2015–2019 tavoite toteuttaa ensimmäinen laaja eläkeläisväestölle osoitettu kyselytutkimus, jonka keskeisiä näkökulmia olivat juuri tulojen riittävyyden, rahankäyttökohteiden ja toimeentulovaikeuksien lisäksi niiden ratkaisukeinot. Kun eläkeläisten toimeentuloa on aiemmin tarkasteltu objektiivisten mittareiden, kuten tulojen ja kulutusmenojen näkökulmasta, antaa eläkeläisten omien toimeentulokokemusten huomiointi objektiivisten mittareiden lisäksi kohderyhmän toimeentulotuesta kattavamman kuvan. Tutkimus tuotti tietoa eläkeläisten toimeentulokokemuksista, rahojen riittävydestä tavanomaiseen kulutukseen, rahankäytön kohteista ja toimeentulovaikeuksien kohdentumisesta tiettyyn yksittäiseen menolajiin. Tutkimus selvensi sitä, millaisesta kulutuksesta eläkeläiset joutuivat tinkimään. (Ahonen, Palomäki & Polvinen 2018, 49.)

Tutkimukset, jotka kohdentuivat eläkeläisten koettuun hyvinvointiin, koostuivat eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisista hyvinvoinnista, eläkkeellesiirtymisreitin yhteydestä menojen kattamisen vaikeuksiin vanhuuseläkkeellä, taloudellisesta hyvinvoinnista ja toimeentulokokemuksista alueittain, eläkeläisten kotitalouksien välisestä avusta sekä omistusasumisen, asumismenojen kattamisen ja asumistyytyväisyyden merkityksestä. Lisäksi muita huomioitavia tekijöitä tutkimuksissa olivat iän, sukupuolen ja siviilisäädyn lisäksi koulutus, asunnon hallintasuhde ja asuinympäristö, omaisuustulojen merkitys toimeentulolle, vanhuuseläkkeen määrä sekä kokemukset omasta terveydentilasta.

4 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä kappaleessa esittelen tuloksia edeten yleisestä yksityiskohtaisempaan, jolloin muodostuu eläkeläisten köyhyyttä kuvaava kokonaisuus. Lähestyn tätä kokonaisuutta ensin kansainvälisesti Euroopan Unionin maiden tilanteesta, jonka jälkeen avaan ikäihmisten köyhyyden ilmiöitä tavoitteena kiinnittää lukijan huomio niihin tilanteisiin, joista eläkeläisen taloudellinen niukkuus saattaa johtua. Näiden tilanteiden kuvaileminen voi auttaa lukijaa myös tunnistamaan niitä esteitä, joita ikäihmisellä saattaa olla oman taloudellisten tilanteensa turvaamisessa. Seuraavaksi pyrin nimeämään niitä tekijöitä, jotka ovat eläkeläisten köyhyyteen yhteydessä. Tätä kokonaisuutta lähestytään ensin eläkkeelle siirtymisreitin, eläkkeentason ja taustatekijöiden, kuten siviilisäädyn, sukupuolen, kotitalouden koon

ja iän kautta. Tutkimuksissa eläkeläisten köyhyden taustatekijöiksi on nimetty myös asumismuoto ja asuinympäristö. Lopuksi ryhmittelen eläkeläisten toimeentulotuen vaikeuksien konkretisoitumista, jota eriteltiin aineistossa välttämättömäksi katsottavien menojen kattamisvaikeuksina, terveyden laiminlyönteinä tai tarvittavien palvelujen vastaanottamisesta luopumisena.

4.1 EU-maiden eläkeläisköyhyys

Eläkeläisten suhteellinen tuloköyhyysriski, joka on erityisen suuri yksin asuvilla ja kansan- ja takuueläkettä varassa elävillä, on kohonnut ja pienituloisten eläkeläisten määrä kasvanut. Suhteellinen köyhyysriski näissä väestöryhmässä on niin Suomessa kuin muissakin pohjoismaissa huomiota herättävän laaja. (Eläkekysymysten asiantuntijatyöryhmän raportti, 17.) Tekninen kulutusyksikköihin liittyvä uudistus, joilla erikokoisten ruokakuntien henkeä kohden lasketut tulot muutettiin yhteismittaisiksi ja yksin asuvien riittäväksi katsottua tulotasoa korotettiin, korosti entisestään eläkeläisten suhteellisen köyhyysriskin kasvua. (Palomäki 2013, 17.) Zaidi (2010) muistuttaa käytössä olevien köyhyysrajojen olevan maakohtaisia Euroopan Unionin (EU) maiden käyttäessä oman maan väestön mediaanituloa perustana, jolloin köyhyystasot ja ostovoima vaihtelee maittain. Joissakin maissa, kuten Espanjassa, on havaittu työikäisen väestön tulojen ennennäkemätöntä kasvua, jolloin näiden maiden ikääntyneiden käytössä olevat tulot jättävät heidät edelleen suhteellisen huonompaan asemaan muuhun väestöön nähden. (Zaidi 2010, 2–3). Kyselyvuoden 2008 tulokset osoittavat n. 19 %:a EU:n jäsenvaltioiden iäkkäistä, jotka olivat iältään vähintään 65-vuotiaita, olleen köyhyysriskissä käytettäessä 60 %:n mediaanituloa mittarina. Lukumäärällisesti siis viidennes eli n. 16 miljoonaa iäkästä EU-maiden 85 miljoonan väestöstä uhkasi köyhyys. (Zaidi 2010, 3). Vuonna 2008 aineellisesta vähäosaisuudesta kärsi EU-maiden vanhemmasta väestöstä keskimäärin 16 %:a, jolloin samanaikaisesti sekä aineellisesta vähäosaisuutta että köyhyysriskissä elämistä koki kolmannes maiden iäkkäämpää väestöä. Maiden välinen suuri eroavaisuus näkyy mm. Bulgariassa, jossa 96 %:a vanhimmasta väestöstä kokivat mainittua samanaikaisuutta, kun taas Yhdistynyt kuningaskunnassa ja Espanjassa köyhyysriskissä eläviä iäkkäitä oli alle kolmannes aineellisen vähäosaisuuden ollessa vain n. 5 %:a. Myös Suomessa ja Belgiassa prosentuaaliset erot näiden kahden indikaattorin välillä olivat suuria. (Zaidi 2010, 15.)

4.2 Ilmiöitä eläkeläisten köyhydessä

Tämän kappaleen tarkoitus on avata niitä jopa vaiettuja tilanteita, joista ikäihmisen köyhyys tai hänen tarvitseman tietyn palvelun tilaaminen on taloudellisten tai muiden syitten vuoksi estynyt. Kyseessä ei niinkään ole palvelujen tarjonnan puute vaan etenkin niiden maksullisuus ja eläkeläisen omasta tarpeittensa karsimisesta ja muokkaamisesta. Myös tietämättömyys olemassa olevista palveluista ja

etuuksista, niiden hakemisen vaikeus ja virtuaalisuus sekä toimiminen kuluttajan roolissa saattaa tahdomattaan asettaa eläkeläisen niukalla toimeentulolla eläväksi. Ikääntyneisiin kohdistuva taloudellinen hyväksikäyttö on noussut julkisuuteen aika ajoin, jolloin sen tiedostaminen osana eläkeläisen köyhyyttä on tarpeellista. Etenkin iäkkään alentunut fyysinen ja psyykkinen toimintakyky, yksinäisyys, masentuneisuus, syrjäytyminen ja muistihäiriöt, tekevät vanhuksesta haavoittuvamman ja alttiimman kaltoinkohtelulle ja rikoksille lähipiirinkin taholta. (Oikeusministeriö, selvityksiä ja ohjeita 41/2011, 13).

Kuronen (2009) viittaa Marta Szebehelyn (2009) muistutukseen siitä, kuinka hoivan pitäisi täyttää AAA-ehdot. Ensinnäkin apua ja palvelua pitää olla tarjolla niin, että avun tarvitsijalla on pääsy (access) avun piiriin. Toiseksi apuun pitäisi olla myös varaa (affordable). Kolmanneksi avun pitäisi olla houkuttelevaa (attractive) ja helppo vastaanottaa ilman leimaantumista eikä avun tarvitsevaa saisi asettaa huonoon valoon avun vastaanottamisen voidessa olla herkkä asia. (Kuronen 2007, 88–89.) Kuronen jatkaa, että hoivatyön vastaanottaminen edellyttää asiakkaan avun tarpeen tunnistamista ja tunnustamista, jotka asiakas tai asiakkaan läheinen voivat tehdä itse. Asiakkaat haluavat selviytyä taloudenpidostaan itse vaikkei heidän fysiikkansa sitä enää mahdollistaisi tai he karsivat ja muokkaavat tarpeita sen mukaan, mihin kehtaavat pyytää ulkopuolista apua. Joudutaan siis miettimään avun ollessa maksullista, mihin on varaa ja sen jälkeen vielä tarttumaan puhelimeen avun pyytämiseksi. (Kuronen 2007, 78.)

Tarpeen mukaista hoivaa hankittaessa korostuu iäkkäiden käytössä olevien taloudellisten ja sosiaalisten resurssien merkitys, kun yksityisesti hankittavien hoivapalvelujen osuus ja merkitys kasvaa. (Van Aerschot & Valokivi 2012, 251.) Apua tarvitsevien iäkkäiden ihmisten pitäisi pystyä toimimaan kuluttajina hankkien tietoa palvelun tuottajista, vertailemaan ja valitsemaan itselle sopivin vaihtoehto ja maksamaan palvelusta. Heidän pitäisi myös yksityisten palvelujen ongelmatilanteissa kyetä vaatimaan ja käyttämään oikeuksiaan kuluttajina. Läheisten ja omaisten antama avun merkityksen ollessa suuri ja vanhusten saaman avun ja hoivan kokonaisuudessa kunnallisen kotihoidon kattaessa pienen osan voidaan sanoa, että päävastuu vanhusten hyvinvoinnissa ja arjessa selviytymisessä ei useinkaan ole julkisella sektorilla. (Van Aerschot & Valokivi 2012, 261.) Lähtökohtaisesti oletetaan ihmisten edistävän parhaiten hyvinvointiaan markkinoilla tehtävillä vapailla valinnoilla, jolloin katsotaan, että hoivaa ja siihen liittyviä palveluja pitää kuitenkin saada ostaa ja myydä markkinoilla. Aikaisemmin hoivapalvelut on katsottu hyödykkeeksi, jolle ei ole ollut mahdollista tai järkevää luoda markkinoita, koska hoivan tuottaminen on toteutettu eri tavoilla ja ihmisestä huolehtimiseen tarvitaan aikaa ja välittämistä, joita on vaikea muuntaa rahaksi. Hoivaa on myös hankala tehostaa, jolloin markkinalogii-

kan on ajateltu lähtökohtaisesti olevan vierasta sen järjestämiselle. Hoivaa on tuotettu joko yksityisesti perheen tai lähiympäristön sisällä, hyväntekeväisyys- tai vapaaehtoistyönä ja/tai verovaroin rahoitettuna julkisena palveluna Pohjoismaiden tapaan, jolloin yksityiset palvelut ovat toimineet hoivaa täydentävinä. Hoivapalveluilla uskotaan olevan tarpeeksi kysyntää, jotta kilpailulliset markkinat syntyvät. Mikäli ihmisillä on vapaa pääsy markkinoille ja vapaat mahdollisuudet tehdä siellä valintoja ketään rajoittamatta ja kaikkien voidessa toimia kuluttajina, toimii myös tasa-arvoisuus eikä tasa-arvokysymysten ajatella muodostuvan ongelmaksi. (Van Aerschot 2014, 49.)

Zehner kiinnittää huomion siihen, että vaikeassa taloudellisessa tilanteessa elävillä on monenlaisia elämää hankaloittavia rakenteita. Niitä ovat esim. kalliit asumiskustannukset takuuvuokrineen, luottotietojen tarkistaminen tai etuuksien hakemisen vaikeus, jos hakija ei osaa käyttää sähköisiä lomakkeita eikä ymmärrä lomakkeiden kieltä tai ei tiedä, mistä etuuksia voi hakea. Kaikki eivät ole tietoisia sellaisten etuuksien olemassaolosta, joihin he voisivat olla oikeutettuja. (Zehner 2019, 18.) Virtuaalitalita, luodessaan tavallaan äärettömän tilan muuttaen ajallisten ja tilallisten etäisyyksien merkistystä, ei kohdistu kaikkiin eikä ole kaikkien hallittavissa, kuten Marin kuvailee. Tietoverkoston (elektroniset yhteydet ja palvelut) käyttö, mahdollistaessaankin iän ja sukupuolen häivyttämisen kontakteista luoden näistä piirteistä vapaata virtuaalitalita, ei ole toistaiseksi kaikille kuitenkaan mahdollista. Sen käyttäminen edellyttää käyttäjältä teknistä eli teknisen kielen lukutaitoa, usein englannin kielen hallintaa sekä aina tarvittaessa, helppoa pääsyä verkkoihin kytkettyjen koneiden äärelle. Nämä kaikki edellytykset ovat esteenä monille nykypäivän vanhuksille osallistua täysipainoisesti tietoverkkoihin ja hyödyntää niiden tarjoamia sinänsä monipuolisia mahdollisuuksia. (Marin 2003, 38.)

Tenkanen poimi Suomen vanhusten turvakotiyhdistyksen ikääntyneiden kaltoinkohtelun muodoista koostuvasta listasta taloudellisen hyväksikäytön. Turvakotiyhdistys määritteli taloudellisen hyväksikäytön olevan ikäihmisen rahojen tai muun omaisuuden käyttöä, myymistä tai hävittämistä ilman iäkkään lupaa sekä ikäihmisen rahojen tai muun omaisuuden eriasteiseksi kiristämiseksi väkivallalla, hoidotta jättämisellä tai hylkäämisellä uhkaillen (Tenkanen 2007, 190). Raha-asioiden hoitamisessa apua tarvitseva ja ne, jotka eivät ole talouttaan itsenäisesti hoitaneet, ovat suuressa riskiryhmässä joutua taloudellisen hyväksikäytön uhriksi kuten Satu Taiveaho (2020) Suvanto ry:n toiminnanjohtajana tiivistää. Erityisessä riskiryhmässä ovat myös ne, joilla toimintakyky on alentunut vamman tai sairauden takia. Rikostilastoissa näkyy kuitenkin vain jäävuoren huippu, sillä uhri ei aina edes tunnista tulleetensa harhautetuksi, häpeää huijatuksi tulemista tai omia voimavaroja tai kykyä viedä asiaa eteenpäin ei ole. Asian esille ottaminen on haastavaa tilanteeseen liittyvän häpeän vuoksi vaikka haavoittavinta taloudellinen hyväksikäyttö on juuri silloin, kun se tapahtuu luottamuksellisissa ihmissuh-

teissa, joissa uhri on usein myös riippuvainen tekijästä ja hänen antamasta avusta. Tekijä saattaa käyttää ikäihmistä taloudellisesti hyväksi rahoittamaan mm. erilaisia riippuvuuksia eikä ole harvinaistakaan, että iäkäs omainen on ottanut lainaa tai pikavippejä auttaakseen velkojien kynsissä olevaa läheistään. (Taiveaho 2020, Ikääntyneet rikosten uhrina.) On syytä epäillä ikääntyvän asiakkaan saatavan olevan taloudellisen hyväksikäytön uhri, kun hän ulkonäöltään näyttää hoitamattomalta, likaiselta ja aliravitulta eli uhrissa on havaittavissa selkeitä muita muutoksia ulkonäössä, henkilökohtaisessa hygieniassa, mielentilassa, kehonkielessä tai ihmissuhteessa. Toistuvat maksamattomat laskut tai huomattavat maksuvaikeudet, hädän uhka tai hädän toimeenpaneminen sekä riittämätön hoito suhteessa uhrin taloudelliseen tilanteeseen kielii myös mahdollisesta hyväksikäytöstä. (Sanmark W. & Serpola-Kaivo-oja 2017, 3–8.) Taiveaho toteaa ulkopuolisten tekemien taloudellisen kaltoinkohdellun lisääntyneen vuosikymmenen aikana merkittävästi, vaikka ikääntyneet eivät kuitenkaan joudu muuta väestöä useammin rikosten uhriksi vaikka tiettyjä rikostyyppisiä, kuten huijaus- ja petosrikoksia, kohdistuu ikääntyneisiin muuta väestöä selvästi enemmän. Yksinäisyys saattaa ajaa ikääntyneen monenlaisiin epätoivoisiin tekoihin, kun seuran kaipuuta voidaan täyttää jopa vieraalla, ikäihmisten hyväntahtoisuutta hyväksi käyttävällä ihmisellä. (Taiveaho 2020, Ikääntyneet rikosten uhrina.)

4.3 Eläkeläisköyhyyteen vaikuttavat tekijät

Kaikissa eläkereittimalleissa lähes samat taustatekijät ovat yhteydessä kotitalouden menojen kattamisen vaikeuteen. Näitä tekijöitä ovat eron, leskeytymisen tai naimattomuuden kautta puolison puuttuminen, huonoksi koettu terveys, vuokralla asuminen, omaisuustulojen vähäinen merkitys toimeentulolle sekä matala eläke. (Ahonen, Kuivalainen, Liukko, Nivalainen, Palomäki & Polvinen 2019, 41.) Erityisesti työttömyyden ja työkyvyttömyyseläkkeen jälkeen siirtyneillä eläkeläisillä on eniten vaikeuksia menojen kattamisessa, jolloin eläkkeen taso vaihtelee ymmärrettävästi eläkkeelle siirtymisreitit mukaan. Parisuhteessa olevat, keskimäärin korkeampaa eläketurvaa saavat ja terveemmät, koulutetut ja useimmin omistusasunnossa asuvat ovat useammin suoraan työstä ja osa-aikaeläkkeeltä vanhuuseläkkeelle siirtyneitä kuin työttömyyden tai työkyvyttömyyseläkkeen jälkeen. Selkeästi heikommissa asemassa olevat, täyden työkyvyttömyyseläkkeen kautta eläkkeelle siirtyneet ovat yleensä muita vähemmän koulutettuja, terveydentilaltaan keskimäärin heikompia ja eläketasoltaan muita matalampia. Koetulla terveydellä on suuri merkitys, sillä menojen kattamisen vaikeus noin kolminkertaistuu kaikissa eläkereiteissä verrattessa hyvän terveyden omaaviin. (Polvinen 2019, 37–41.)

Elämäkriisien lisäksi myös elämänmuutokset, kuten liikkumisvaikeudet, muistin heikkeneminen ja muut vanhenemisen mukanaan tuomat muutokset aiheuttavat tuen ja palvelujen tarvetta ollessaan

henkisen hyvinvoinnin riskitekijöitä. (Tenkanen 2007, 185–186.) Miehet, nuoret aikuiset, omistus-asunnossa asuvat ja terveytensä hyväksi kokevat arvioivat omien, tulevien eläkkeiden ja terveys- ja vanhuspalvelujen muodostaman kokonaisuuden riittäviksi, kun vastaavasti niiden riittämättömyyttä ennustivat useammin naiset, keski-ikäiset, vuokralla asuvat ja terveytensä heikommaksi kokevat. Keski-ikäisillä, joilla todennäköisemmin on itsellään kokemusta sekä eläkkeistä että palveluista omien vanhempien tai isovanhempien tilanteiden hoitamisen kautta, selittää osaltaan suhtautumista sosiaaliturvan riittämättömyyteen. Vanhuuden ajan sosiaaliturvan riittämättömyyttä ennustivat myös toimihenkilö- ja asiakaspalvelutehtävissä työskentelevät. (Palomäki 3012, 22.) Vähiten koulutetut ihmiset olivat kolminkertaisesti todennäköisemmin köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vaarassa vuonna 2017, koska koulutustaso heijastuu myös työllistymisen todennäköisyyteen. Vertailun vuoksi reilu kymmenys korkea-asteen koulutuksen saaneista olivat samassa tilanteessa. (Europe 2020 indicators -poverty and socialexclusion, 8.) Huoli eläkkeiden ja palveluiden riittävydestä on yhteydessä huonoon terveyteen, joka suurentaa työkyvyttömyysriskiä aiheuttaen näin matalamman eläketulo-meentulon eläkkeelle siirtyessä. Lisäksi terveytensä huonoksi kokevilla, jotka ovat heikoimmassa asemassa eläkeajan sosiaaliturvan suhteen, on todennäköisesti suurempi tarve käyttää julkisia sosiaali- ja terveystalvija kuin terveytensä hyväksi kokevilla. (Palomäki 3012, 22 ja 24).

Tutkimuksessa, jossa lähestyttiin ikäihmisten pienituloisuutta sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvistä näkökulmista, todetaan saatujen tulosten perusteella, että pienituloisuuden riski yksinasuvilla sukupuolesta riippumatta perheellisiin ikäihmisiin nähden oli moninkertainen. Rantalan ym. yksi keskeisiä havaintoja oli yksinasuvien ei-leskimiesten pienituloisuusasteen kasvu, kun eläkeläisten pienituloisuus on usein pelkistetty leskeksi tulemisen kautta ikääntyneiden leskinaisten ongelmaksi. Yksinasuvat ei-leskimiehet olivat ongelmallisin ryhmä pienituloisuuden yleisyydessä ja toistuvuudessa, kun taas leskimiesten pienituloisuus oli sen sijaan vähäisempää. Naisilla puolestaan esiin nousevat ryhmät yksinasuvissa olivat lesket ja muut yksinasuvat yksinasuvien naisten pienituloisuuden ollessa yleisempää kuin leskinaisten. (Rantala, Kuivalainen, Pyy-Martikainen & Riihelä 2019, 175–176.) Zaidi (2010) toteaa 75 vuotta täyttäneiden naisten olevan nuorempiin ikäluokkiin verrattuna korkeammassa köyhyysriskissä pääasiassa siksi, että naiset elävät keskimäärin miehiä kauemmin. Eläkejärjestelmän ollessa vielä lapsenkengissään ja sen kattavuuden ollessa pieni useissa ikäryhmissä 1950–1960- luvulla, jolloin vanhimman ikäryhmät aloittivat työelämänsä, selittää osaltaan vanhimman ikäluokan korkeaa köyhyysriskiä. (Zaidi 2010, 9.) Poikkeuksellisesti seitsemässä EU-maissa (Unkari, Luxemburg, Alankomaat, Ranska, Tanska, Belgia ja Malta) iäkkäiden köyhyysriski oli ma-

tala tai keskimääräinen, kun taas keskimääräisesti suurempien köyhyysriskien maissa iäkkäiden naisten osuus oli ikämiehiä huomattavasti korkeammat Espanjaa ja Iso-Britanniaa lukuun ottamatta. (Zaidi 2010, 8.)

Haapola, Karisto ja Seppänen (2012, 295) paikansi köyhyysriskien pääosin vähän koulutustasoon, työttömyyteen ja kaupunkimaisessa ympäristössä yksinasuviin miehiin vanhemman ikäryhmän köyhyyden paikantuessa taasen maaseudulla asuviin ja maatalouselinkeinoissa toimineisiin. (Haapola, Karisto & Seppänen 2012, 295.) Maaseutualueiden köyhyyttä ja sosiaalista syrjäytymistä koskevassa tutkimuksessaan Euroopan komissio yksilöi neljä riskitekijää, jotka määrittävät EU:n maaseutualueiden köyhyyden tai sosiaalisen syrjäytymisen riskit. *Väestötieteellisesti* ensimmäinen riskitekijä on esim. asukkaiden poismuutto ja väestön ikääntyminen. Maaseudun *infrastruktuurin ja peruspalvelujen* kuten koulutusmahdollisuuksien *puute* synnyttävät välimatkojen vuoksi vaikeuksia päästä opiskelemaan. Maaseudun *työntekijöiden tarpeen* kausiluonteisuus ilmenee matalina työllistymisasteina ja pitkäaikaisena työttömyytenä, joka heijastuu vanhuuden eläketasoon (ks. Polvinen 2019, 37–41). Samaan aikaan kaupunkialueille tyypillisesti keskittyvälle taloudelliselle toiminnalle on ominaista sosiaaliset eriarvoisuudet, joista varsinkin elinkustannukset voivat aiheuttaa köyhyysriskin. (Europe 2020 indicators -poverty and socialexclusion, 8, 10.) Seurantatutkimuksen yhteenvedossa todetaan köyhyyden olleen perinteistä ja harvinaistuvaa agraarista köyhyyttä sekä yleistyvää kaupunkiköyhyyttä, jota sosiaalityökin joutuu lisääntyvästi kohtaamaan. (Haapola, Karisto & Seppänen 2012, 295.)

4.4 Toimeentulovaikeuksien kohdentuminen

Aineistosta ilmeni eläkeläisten köyhyyden näyttäytyvän toimeentulovaikeuksina, jotka kohdentuivat mm. välttämättömissä menoissa tinkimiseen, oman terveyden ja lääkityksen laiminlyömiseen, palvelujen karsimiseen ja muiden rahoituskeinojen käyttämiseen. Eläketurvakeskuksen eläkeläisten toimeentulokokemuksien tutkimuksessa eri näkökulmilla tarkasteltuna n. puolella vastanneista eläkeläisistä oli vähintään jonkinasteisia toimeentulovaikeuksia ja vajaa puolet vastanneista (1 454 henk.) koki jonkinasteisia vaikeuksia kattaa tavanomaisia menojaan. Puolella vastanneista oli vähintään hie- man vaikeuksia kattaa ainakin jokin välttämättömäksi katsottavista menoista, kun välttämättömiksi menoiksi tässä tutkimuksessa määriteltiin ruoka, asuminen, lääkkeet, terveydenhoito, kulkeminen ja tietoliikenne. Niin ikään noin puolet vastanneista ilmoitti, että oli joutunut tinkimään rahan puutteen vuoksi yleisemmin kulutuksestaan, kun taas kolmasosalle ei jäänyt rahaa välttämättömyysmenojen jälkeen. Moni eläkeläinen koki näin ollen jonkintasoisia vaikeuksia toimeentulossaan ja taloudellinen

tilanne näytti edellyttävän monelta ainakin jossain määrin kulutuksesta tinkimistä ja menojen sopeuttamista tuloihin. Haastavammat toimeentulovaikeudet olivat harvinaisempia koska vain 15 %:a eläkeläisistä koki tavanomaisten menojen kattamisessa vaikeuksia tai suuria vaikeuksia. Lisäksi viidennes (21 %) kertoi jonkun välttämättömyysmenon kattamisen olleen vaikeaa tai erittäin vaikeaa ja yhtä moni oli joutunut tinkimään raha puutteen vuoksi välttämättömyysmenoistaan. Suurempia haasteita koki vajaa kymmenes eläkeläisistä, joille oli vaikeaa tai erittäin vaikeaa kattaa kahteen tai tätä useampaan välttämättömyysmenoryhmään kuuluvia menoja yhtä monen ilmoittaessa joutuneensa tinkimään vähintään kahdesta välttämättömyysmenosta. Yhtäaikainen tinkiminen koski yleisesti terveydenhoitoa ja lääkkeitä ja ne, jotka olivat tinkineet terveydenhoitomenoista, olivat tinkineet myös lääkemenosta. (Ahonen, Palomäki & Polvinen 2018, 49–50.)

Eläketurvakeskuksen tuloksia myötäilee Ylisen (2011) haastattelemien vanhusasiakkaiden ammattilaisten kuvailema vanhusasiakkaiden köyhyys, joka tuli näkyviin kotikäyntien yhteydessä jokapäiväisenä, kaikessa tapahtuvana säästämisenä. Niukkuus ilmeni ruuasta, puhtaudesta ja asumisessa säästämisenä sekä oman terveyden laiminlyönteinä. Haastatellut vanhusasiakkaiden ammattilaiset havaitsivat, kuinka terveellisen mutta kalliimman ravinnon sijaan turvaututtiin epäterveelliseen ravintoon, sovittuja lääkäriaikojen peruttiin sekä lääkärin määräämiä lääkkeitä jätettiin ostamasta rahanpuutteen vuoksi. Yksi kieltäytymisen kohde oli kotipalvelun vastaanottaminen palvelusta muodostuvan asiakasmaksun vuoksi tietämättä haettavasta, mahdollisesta maksualennuksesta tai maksuvapautuksesta. Tarjotuista ateria- ja kuljetuspalveluista kieltäytyminen oman maksuvaran vuoksi oli myös yleistä ja julkisten liikenneyhteyksien kalleus rajoitti omaisten tapaamisen lisäksi myös eläkeläistoimintaan osallistumista. (Ylinen 2011, 73–75.) Tulojen ja menojen tiukkuudesta kertoi osaltaan myös se, että vajaa puolet (47 %) eläkeläisistä oli käyttänyt välttämättömiin menoihinsa myös muita rahoituskeinoja tulojensa lisäksi. Yleisimmin käytettiin säästöjä mutta lainaa oli ottanut joka kymmenes. Muiden rahoituskeinojen käyttö oli harvinaista ja vaikka monella oli välttämättömyysmenojen kattamisen vaikeuksia, niin esim. toimeentulotuen saajia kuluneen vuoden aikana oli ainoastaan 2 %:a vastanneista yhtä monen saadessa kirkon tai järjestön avustusta. (Ahonen, Palomäki & Polvinen 2018, 50–51.) Ilmiötä, jossa osa sosiaalihuollon normitulon alittavista ei syystä tai toisesta hae apua, on käytetty nimitystä piiloköyhyys (Kangas & Ritakallio 2008, 16.) Toimeentulotukiasiakkuuden tarkoittaessa tuen tarveharkinnan ja viimesijaisen luonteensa vuoksi lähtökohtaisesti pienituloisuutta, on toimeentulotuen tarve ymmärrettävästi pienituloisilla ikääntyneillä huomattavasti yleisempää kuin suurempituloisilla. (Hannikainen 2018, 8).

5 POHDINTA

Kirjallisuuskatsauksen perusteella voidaan tehdä johtopäätöksiä liittyen eläkeläisten köyhyyden ilmiöstä, sen rakentumisesta sekä saaduista tuloksista. Eri näkökulmista löytynyt tutkimustieto osoitti ilmiöön kohdistuvan laaja-alaisen kiinnostuksen ja ajankohtaisuuden aineiston koostuessa aiemmin julkaistusta ja julkisesti saatavasta tutkimustiedosta. Työssäni pyrin tekemään näkyväksi eläkeläisten köyhyyden ja sen tunnistamisen vanhussosiaalityön työntekijöille, erilaisten palvelujen toteuttajille, yhteistyötahoille ja omaisille. Toivon, että työni voi toimia oppaana eläkeläisten köyhyyden ilmiön ymmärtämiseen ja onnistuu nostamaan esille ne esteet ja vaikeudet, joita eläkeläisellä saattaa olla toimeentulossaan ja palveluiden vastaanottamisessa.

Gerontologista tutkimusta on usein kuvailtu aineistoltaan rikkaana mutta teoriaköyhänä, kuin saarina ilman niitä yhdistäviä siltoja. Tämä johtuu mm. siitä, että vaikka tehtyjä tutkimuksia ja aineistoa on runsaasti, saatuihin tutkimustuloksiin ei ole kytketty teorioita antamaan tuloksille syvempää selitystä. Teoriat voivat siis olla niitä siltoja, joita kaivataan sitomaan ”tutkimustulossaaret” toisiinsa. (Malmberg & Ågren 2011, 192.) Eläkeläisten toimeentulokysymykset ovat myös olleet verrattain paljon esillä viime aikoina, millä saattaa olla oma vaikutuksensa aiheen ajankohtaisuuteen. Kun tutkimuksien tiedot subjektiivisista kokemuksista yhdistetään aikaisempiin tietoihin pienituloisuudesta, voidaan paikantaa kaikkein vaikeimmassa taloudellisessa asemassa olevia eläkeläisryhmiä. (Ahonen, Palomäki & Polvinen 2018, 51.) Riittävän toimeentulon turvaamisen ollessa eläketurvan tavoite, tuosen toteutumisen arviointiin eläkeläisten subjektiiviset toimeentulokokemukset tärkeää lisätietoa perinteisten resurssilähtöisten tarkastelutapojen oheen. Eläkeläisten toimeentulosta saatavaa kokemuspohjaista tietoa ei ole mahdollista saada rekisteri- ja tilastotiedoista. (Kuivalainen, Ahonen, Liukko, Nivalainen, Palomäki & Polvinen 2019, 23.)

Vaikka monialaista yhteistyötä pidetään kotihoidossa tavoitteena, se rajoittuu useimmiten kotipalvelun ja kotisairaanhoidon yhteistyöksi, kun taas yhteistyötä avopalveluissa ja kotihoidossa sosiaalipalveluiden kanssa tehdään lähinnä asumiseen liittyvissä asioissa ja ongelmallisissa tapauksissa (Tenkanen 2007, 184.) Väestön ikääntyminen tekee eläkeläiset ja gerontologisen sosiaalityön tarpeen näkyväksi, joka mielestäni edellyttää samanlaista erityisosaamista kuin muukin aikuissosiaalityö. Aineistossa nousi esiin köyhyyden lisäksi yksinäisyys, turvattomuus ja kaltointkohtelu mutta eläkeläisen toimeentulon voi vaarantaa myös esim. hänen oma tai muun henkilön päihdeongelma tai peliriippuvaisuus. Kuten Tenkanen (2007) toteaa, on vanhussosiaalityön tehtävänä kotihoidossa sirpaleisen tie-

don yhteen keräämistä, asiakkaan ja omaisten kuulemista ja tältä pohjalta tapahtuvaa selvitys- ja arviointityötä sekä palvelujen suunnitteluun osallistumista. Sosiaalityön tehtävän on myös eri tahojen yhteistyön koordinointi ja verkostoituminen sekä uusien ja innovointisten ratkaisujen etsiminen tähän työskentelyyn. Kotihoitotutkimuksissa ei puhuta sosiaalityöstä vaan sitä sivuavista osa-alueista, kuten toimintakyvyn ylläpitämisestä, sosiaalisista suhteista, viriketoiminnasta ja omatoimisuuden tukemisesta. Tenkanen jatkaa, että kotihoitoa saavan vanhuksen elämäntilanne saattaisi kuitenkin edellyttää laajempaa sosiaalista arviointia ja asiakasnäkökulman esiintuomista eikä vain taloudellisesta toimeentulotuesta tai muuten vaikeasta kriisi- tai ongelmatilanteesta lähtevää tukea. Sosiaalityön haikissa omaa paikkaansa vanhusten kotona asumisen tukena ja kotihoidossa, liittyy sen toiminta-alue kaikkiin kotona selviytymisen perusedellytyksiin ja arkielämän tilanteisiin, joissa vanhukset tarvitsevat sosiaalisen hyvinvoinnin asiantuntemusta ja henkistä tukea. Psykososiaalisen näkökulman vahvistaminen vanhusten kotihoidossa ja sen rajapinnoilla on yksi gerontologisen kehittämisen haaste. (Tenkanen 2007, 184–191.)

Kuronen taasen muistuttaa kuinka perheettömät vanhukset uhkaavat jäädä ilman hoivaa, jos hoivapolitiikka työntää hoitovastuuta yksin perheen kannettavaksi. Potentiaalisen hoivaajan on käytävä palkkatyössä oman toimeentulonsa turvaamiseksi eikä palkkattomalle hoivalle jää näin aikaa. (Kuronen 2007, 122.) Kotona asuvien vanhusväestön määrä lähentyessä miljoonaa ja heidän tarvitsemien palvelujen määrän paljastuessa, voi Kurosen mielipiteeseen yhtyen käydä niin että lupaukset kotiin tuotavan avun lisäämisestä unohtuvat tai lupauksen lunastaminen siirretään ”hyvinvointiyhteiskunnalle” eli perheiden, markkinoiden, kolmannen sektorin ja vapaaehtoistyön vastuulle. (Kuronen 2007, 177.) Hoivan ongelmia on ratkaistu yksityistämällä, yhteisöllistämällä ja yhteiskunnallistamalla ja edelleen valtiollistamalla. Yksityistäminen voi Kurosta siteeraten tarkoittaa hoivan familiasoimista eli perheen vastuuttamista yhteiskunnan tuella tai ilman. (Kuronen 2007, 119.) Helsingin yliopiston siviilioikeuden professori Urpo Kangaksen ehdotuksen mukaan aikuiset lapset voitaisiin velvoittaa maksamaan esim. vanhempiensa laitospaikat vanhempien omien eläkkeiden riittämättömyyden vuoksi tai vaihtoehtoisesti perinnönjaon muutoksella. Ajatuksena ulottaa elatusvelvollisuus omiin vanhempiin ei ole uusi, koska se on aikoinaan kirjattu Suomen lakiin. Vuodelta 1922 peräisin olevassa köyhäinlaitolaissa velvoitti kunkin tarvittaessa kykynsä mukaan pitämään huolta vanhemmistaan. Vuodelta 1922 peräisin ollut köyhäinlaitolaki kumottiin kuitenkin hyvinvointivaltion arvoihin hyvin sopimattomana vuonna 1970. Perinnönjaon muuttamisella Kangas tarkoittaisi lakiosajärjestelmän kumoamista niin, että vanhemmilla olisi oikeus palkita se rintaperillisistä, joka on auttanut ja muistanut heitä sekä pitänyt heistä huolta heidän vanhuudessaan. (Ziemann, 2014.) Kuronen huo-

mauttaa kuitenkin, ettei Suomessa ole omien vanhempien lakisääteistä huolehtimisvelvoitetta ja aikuisilla lapsilla voi olla eri syitä tai haluttomuutta huolehtia heistä riitojen, puolin ja toisin ilmenevän katkeruuden tai väärinkäytösten, käytännöllisten tai taloudellisten ja aikataulutuksellisten syiden vuoksi. (Kuronen 2007, 122.)

Suuret ikäluokat ovat lähitulevaisuudessa siirtymässä ikääntyneiden ikäryhmään, mikä heijastuu myös poliisin tilastoihin. Julkisuudessa on tältä taholta arvioitu, että vanhuksiin suunnattuja rikoksia voi ilmetä maassamme aikaisempaa enemmän edellyttäen, että rikollisuus ja ilmoitusalttius pysyvät samalla tasolla kuin nyt. Suurten ikäluokkien tuodessa mukanaan tilastoissa näkyviä tapauksia, tulee se todennäköisesti näkymään ikääntyneiden asianomistajien määrän kasvuna. Ilmoitusalttiuden lisääntyminen voi johtua huomion kiinnittämisestä tiettyyn rikosongelmaan, jolloin poliisitilastojen näyttämä rikollisuus saattaa lisääntyä todellisen rikollisuuden pysyessäkin samana tai laskiessa. Rahan ja omaisuuden anastamiskeinoihin, kuten maksukorttirikollisuuteen, huijauksiin ja vanhusten asuntoihin pyrkimiseen tekaistuin perustein, on kiinnitetty erityistä huomiota myös asuntomurtojen määrällisen muutoksen huolestuttamana. Leimallista oli ulkomaisten rikosentekijöiden aiempaa suurempi osuus, suunnitelmallisuus ja ammattimaisuus. (Oikeusministeriö, selvityksiä ja ohjeita 41/2011, 16.) Pelko voi vaikuttaa ikääntyneiden elämänlaatuun monella tapaa, vaikka uhritutkimusten mukaan vanhusten rikosongelmat ja rikoksen pelko eivät ole muuta väestöä suuremmat. Rikosuhkia suurempia pelon aiheita ikääntyneellä on arkipäivän turvallisuuden näkökulmasta oman terveyden menettäminen, yksinäisyys ja avuttomuus, jolloin liikkumisen esteettömyys ja syrjäytymisen ehkäisy ovat tärkeitä turvallisuuden edistämässä. (Oikeusministeriö, selvityksiä ja ohjeita 41/2011, 26.)

Arvioiden mukaan keskimääräinen eliniän piteneminen tulee jatkumaan ehkä viime vuosikymmeniä tasaisemmin ja hitaammin. Eläkejärjestelmän rahoitustasapainon säilyttävä sopeutuminen tähän muutokseen voi tapahtua eläkeiän, eläkkeiden tason tai eläkemaksujen välityksellä. Hyvin toimivassa järjestelmässä sopeutumisen tulee tapahtua niin, että eliniän jakautuminen työssä ja eläkkeellä oloajan kesken samoin kuin eläkkeiden taso ja eläkemaksut muodostavat sosiaalisesti ja taloudellisesti kestävä kokonaisuuden. Eri sopeutusvaihtoehtojen vaikutukset työllisyyteen, julkisen talouden kestävyteen ja tulonjakoon ovat mutkikkaita mutta näitä vaikutuksia koskevaa tutkimustietoa on vähän ja se on hajanaista. Ikääntyneen väestön terveydentilan, työkyvyn ja yleisen elämäntilanteen suurien erojen vuoksi tulee eläkejärjestelmän olla riittävän joustava näiden erojen mahdollistamiseksi. Eläketason välityksellä tapahtuvaan sopeutumiseen tällainen jousto sisältyy yksilön voidessa valita, jatkaako työssä lakisääteisen eläkeiän saavuttamisen jälkeen vai tyytykö esim. elinaikakertoimen pienentämään eläkkeeseen. Mikäli eläkeiän sopeuttamista toteutetaan vanhuuseläkeikärajaa nostamalla,

pienentää se yksilötason valintojen joustavuutta. (Eläkekysymysten asiantuntijatyöryhmän raportti 2013, 29–30.)

Lopuksi voidaan pohtia Koskisen ym. (2008, 51) tapaan, kun vanhenemisen mukana ilmaantuvat sairaudet ja toimintarajoitukset ovat yleistyneet koko väestöä tarkastellen, että onko ihmisillä nykyään siis pidempi mutta sairaampi elämä kuin ennen vai elävätkö ihmiset entistä pidempään entistä terveempinä. Toisaalta arvioitaessa väestön ikääntymisen vaikutuksia terveyden- ja vanhustenhuollon palveluiden ja laitospaikkojen kysyntään, on kokonaisliniän lisäksi tärkeä tietää, kuinka monta vuotta iäkkäät elävät terveenä ja kuinka monena vuotena he kärsivät merkittävistä toimintakyvyn rajoitteista. (Koskinen ym. 2008, 62.) Alueellisten väestön ikääntymisen eritahtisuuden myötä myös palveluiden tarve vaihtelee, joka asettaa paineita palvelujen rationalisoimiselle. Oman vastuun ja oman taloudellisen varautumisen korostaminen voi olla eräs kehityssuunta talouden tiukkuuteen reagoinnissa. (Huovari & Volk 2010, 213.) Aineisto antoi paljon pohdittavaa ikäihmisten köyhyydestä, joka koskettaa Suomen lisäksi suuressa määrin myös Eurooppaa. Jo kulttuurilliset erot perheen roolista ja iäkkään omaisesta huolehtimisesta poikkeavat maittain, vaikka useissa maissa julkinen palvelujärjestelmä on toimiva. Ikäihmiset saavat apua ja tukea omaisilta, läheisiltä tai muilta epävirallisilta auttajilta, kuten ystäviltä ja vapaaehtoistoimijoilta. Vaikka perheen rooli on nykyään melko pieni Suomen palvelujärjestelmässä, on omaishoidon merkitystä korostettu myös Suomessa ja yleisenä pyrkimyksenä on tukea ikääntyvän kotona asumista mahdollisimman pitkään. Kotona asuminen taas synnyttää palveluntarvetta sellaisiin askareisiin, joita ikääntyvä ei terveydentilaltaan enää kykene itse tekemään. Ja palvelut maksavat. Varakkaille eläkeläisille kotona pitkään asuminen saattaa olla taloudellisesti vaivatonta, kun taas niukasta toimeentulosta kärsivä eläkeläinen voi olla pakotettu luopumaan omasta kodistaan itse vanhuuden aiheuttamien lisäkustannusten vuoksi. Luoko tämä taloudellisten mahdollisuuksien ero itsessään eriarvoisuutta ikääntyvien kesken jo elämänlaadullisesti puhumattakaan ostettavien palvelujen saatavuudesta ja laadusta niiden maksulliseen vuoksi? Olemmeko me nyt työssäkäyvät pakotettuja varautumaan taloudellisesti omaan eläkeikaan vapaaehtoisten eläkevakuutusten avulla ja onko kaikilla mahdollisuus ”ruuhkavuosina” säästää omaa eläkettä varten? Lopuksi haluan painottaa sitä, kuinka tärkeää ikääntyvän tai hänen omaisensa unohtamatta perheittä vanhuksia, on saada oikea-aikaista neuvontaa palvelujärjestelmästä, erilaisista palveluista ja haettavista etuuksista.

LÄHTEET

- Ahonen, K., Kuivalainen, S., Liukko, J., Nivalainen, S., Palomäki L-M & Polvinen, A. (toim.) 2019. Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisesta hyvinvoinnista. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2/2019. Turenki. Hansaprint Oy, 23–41.
- Ahonen, K., Palojärvi L-M. & Polvinen A. 2018. Eläkeläisten toimeentulokokemukset vuonna 2017. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 3/2018. Helsinki. Suomen Yliopistopaino Oy.
- Ebbinghaus B., Nelson K. & Nieuwenhuis R. 2019. Poverty in Old Age. . In B. Greve (Ed.), Routledge International Handbook of Poverty. New York, NY: Routledge.
- Europe 2020 indicators - poverty and social exclusion. Statistics Explained. [<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/29306.pdf>] viitattu 5.12.2020.
- Eurostat 2018. Statistics explained. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate] viitattu 14.9.2020.
- Eläketurvakeskuksen tilastoja 9/2019. Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2018. [<http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/138681/Tilasto-suomen-elakkeensaajista-2018.pdf?sequence=5&isAllowed=y>] viitattu 16.6.2020.
- Eläkekysymysten asiantuntijatyöryhmän raportti 2013. Suomen eläkejärjestelmän sopeutuminen eliniän pitenemiseen. Tampere. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 29-30. [<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129171/Suomenelakejarjestelmansopeutuminenelinianpitenemiseenelakekysymystenasantuntijatyoryhmanraportti.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]viitattu 15.8.2020.
- Hannikainen, K. 2018. Ikääntyneiden sosiaali- ja terveystalouden tarve ja käyttö eroavat tulotason mukaan. Suomen sosiaalinen tila 1/2018. Tutkimuksesta tiiviisti 3/2017. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki, 8.
- Huovari, J. & Volk, R. 2010. Kriisi ja aluetaloudet. Teoksessa P. Rouvinen & P. Ylä-Anttila (toim.) Kriisin jälkeen. Yliopistopaino. Helsinki.
- Jyrkämä, J. 2003. Ikääntyvä yhteiskunta ja vanhojen elinolot. Teoksessa M. Marin & S. Hakonen (toim.) 2003. Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä. PS-kustannus.
- Jönson H & Harnett T. 2015. Socialt arbete med äldre. Stockholm : Natur & Kultur.
- Kangas O. & Ritakallio V-M. 2008. Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Kelan tutkimusosasto. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61/2008. Vammalan Kirjapaino Oy, 3-22.
- Karisto, A. 2008. Suuret ikäluokat eläkeiässä-esimerkki siitä, kuinka väestö vanhenee sukupolvittain. Teoksessa E. Heikkinen & T. Rantanen (toim.). 2008. Gerontologia. Keuruu.
- Kela 2020. Eläkkeet ja muut eläkkeensaajan tuet. [https://www.kela.fi/documents/10180/0/Elakkeelle_esite_Kela.pdf/eb94994d-ee7a-4b20-9b2c-60bdc0f5ae23]viitattu 26.6.2020.
- Kela 2018. Eläkeläinen ja alennukset. [<https://www.kela.fi/elakelainen-ja-alennukset>] viitattu 6.7.2020.

Kettunen, T., Ihalainen J. & Heikkinen H. 2001. Monimuotoinen sosiaaliturva. 3. uudistettu painos. Juva. WS Bookwell Oy.

Keva 2019. Työeläkekortti. [<https://www.keva.fi/henkiloasiakkaalle/elakkeensaajalle/tyoelakekortti/#f6af4d5a>] viitattu 6.7.2020.

Kuronen, T. 2015. Hoivapommin purkajat. Jyväskylä. Gaudeamus.

Koskinen, Simo (2008) Gerontologinen sosiaalityö. Teoksessa E. Heikkinen & T. Rantanen (toim.) Gerontologia. Helsinki. Duodecim.

Koskinen, Nieminen, Martelin & Sihvonen. 2008. Väestön määrän ja rakenteen kehitys. Teoksessa E. Heikkinen & T. Rantanen (toim.). 2008. Gerontologia. Duodecim.

Malmberg, B. & Ågren, M. 2011. Socialt åldrande. Teoksessa M. Ernsth- Bravell (toim.) Äldre och åldrande. Mölnlycke. Gothia Förlag AB.

Marin M. 2003. Elämän paikallisuus ja paikat. Teoksessa Marin M. & Hakonen S. (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä. PS-kustannus.

Moisio P. 2006. Suhteellinen köyhyys Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 71: 6. [[066moisio.pdf](https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/131346/URN_ISBN_978-952-302-743-5.pdf) (julkari.fi)] viitattu 15.9.2020.

Moisio, P., Mukkila, S., Ilmakunnas, I., Mäkinen, L. & Saikkonen, P. 2016. Perusturvan riittävyys ja köyhyys. Tutkimuksesta tiiviisti 23/2016. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. [https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/131346/URN_ISBN_978-952-302-743-5.pdf] viitattu 15.9.2020.

Mäkinen, L. 2016. Viitebudjettipohjaisen köyhyysmittarin rakentaminen. Työpaperi 10/2016. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 13-23. [https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/130240/TY%203%20962016_10_Viitepohjainen%20k%C3%B6yhyysmittari.WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y] Viitattu 12.10.2020.

Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 41/2011. Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja niiden ehkäiseminen. Rikoksentorjuntaneuvoston työryhmä. [https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/76325/omso_41_2011_rikoksentorjuntaneuvoston_tyoryhma_98_s.pdf?sequence=1&isAllowed=y] Viitattu 23.11.2020.

Palomäki, L-M. 2013. Suomalaisten mielipiteet eläkkeiden ja sosiaali- ja terveystalvelujen riittävydestä eläkeaikana. Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 04/2013. Eläketurvakeskus. Helsinki.

Polvinen A. 2019. Miten 63–74-vuotiaiden vanhuuseläkeläisten toimeentulokokemukset eroavat eläkereitin mukaan? Teoksessa Ahonen K., Kuivalainen S., Liukko J., Nivalainen S., Palomäki L-M & Polvinen A. (toim.) Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisesta hyvinvoinnista. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2/2019. Turenki. Hansaprint Oy.

Rantala, J., Kuivalainen S., Pyy-Martikainen M. & Riihelä M. 2019. Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys? Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen. Strategisen tutkimuksen neuvoston työ, tasa-arvo ja julkisen vallan politiikkahanke nro 293120. [https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137954/YP1902_Rantalaym.pdf?sequence=2&isAllowed=y] viitattu 29.6.2020.

Salminen, A. 2011. Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallinto-tieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja 62, julkisjohtaminen 4: Vaasa.

Sanmark W. & Serpola-Kaivo-oja L. 2017. Ikääntyneeseen henkilöön kohdistuvan taloudellisen hyväksikäytön tunnistaminen ja torjunta. Opas rahalaitoksille ja maistraateille. [https://www.suvantory.fi/wp-content/uploads/2017/03/OpasA4_valmis.pdf] viitattu 28.10.2020.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Eläketurva. [https://stm.fi/elaketurva_] viitattu 26.6.2020.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Kuntainfo 10/2018. Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksut ja vammaisetuudet toimeentulotuessa, 1-3. [<https://stm.fi/-/kuntainfo-sosiaali-ja-terveydenhuollon-asiakas-maksut-ja-vammaisetuudet-toimeentulotuessa>] viitattu 4.8.2020.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Lainsäädäntö. Eläkkeet. [https://stm.fi/toimeentulo/lainsaadanto_] viitattu 26.6.2020.

Suomen virallinen tilasto 2017. Tulonjakotilasto. Pienituloisuus 2017, 1 Eläkeläiskotitalouksien määrän kasvu on kiihtynyt viime vuosina . Helsinki. Tilastokeskus. [http://www.stat.fi/til/tjt/2017/02/tjt_2017_02_2019-03-08_kat_001_fi.html] viitattu 14.9.2020.

Szebehely M. 2009. Introduction. Esitelmä Novan ja Reassessin väitteleville tutkijoille järjestämässä seminaarissa ”Care of older people. Comparative perspectives on policies, practices and outcomes”. Tukholma 26-27.20, 17-18.11 ja 30.11-2.12.2009.

Taiveaho S. 2020. Ikääntyneet rikosten uhrina- Ikäihmisen kaltoinkohtelu päättyy harvoin rikosprosessiin. [<https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste1-22020/ikaantyneetrikostenuhrina.html>] viitattu 28.10.2020.

Tenkanen, R. 2007. Sosiaalityö ja kotona asuvien vanhusten ongelmat. Teoksessa M. Seppänen, A. Karisto & T. Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö- Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-Kustannus.

Van Aerschot L. 2014. Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus. Sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys-avun saamiseen ja palvelujen käyttöön. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Tampere. Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Van Aerschot L. & Valokivi H. 2012. Ikäihmisten apu, hoiva ja palvelut Jyväskylässä ja Tampereella. Teoksessa K. Forsse'n., I. Roivainen, S. Ylinen & J. Heinonen (toim.) Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011.

Vaalavuo, M. & Moisio, P. 2014. Tuloerojen ja suhteellisen köyhyyden kehitys. Teoksessa Vaarama, M., Karvonen, S., Kestilä, L., Moisio, P. & Muuri A. (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2014. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.

Veronmaksajien keskusliitto. 2019. Kotitalousvähennys: Enimmäismäärä on 2 250 euroa. [<https://www.veronmaksajat.fi/Asunto-ja-auto/Kotitalousvahennys/#3e0f446d>] viitattu 3.7.2020.

Ylinen S. 2011. Vanhukset. Teoksessa J. Heinonen, I. Roivainen & S. Ylinen. Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallissalan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut, nro 64. Vammalan Kirjapaino Oy. Sastamala.

Ylinen S. & Rissanen S. 2007. Tiedonmuodostus gerontologisessa sosiaalityössä. Teoksessa Seppänen, Karisto & Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö -sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä. PS-kustannus.

Zaidi Asghar. 2010. Poverty Risks for Older People in EU Countries – An Update. Policy Brief January (II). European Centre for Social Welfare Vienna. [http://pdc.ceu.hu/archive/00006118/01/1264603415_56681.pdf] viitattu 28.12.2020.

Zechner, M. 2019. Olosuhteet vaikuttavat taloudelliseen toimintakykyyn. Teoksessa Zechner, M., Karjalainen, S. & Viitasalo, K. (toim.). Avauksia taloussosiaalityöstä. Kokkola. Jyväskylän yliopisto.

Ziemann, M. 2014. Professori: Suomalaiset pitäisi velvoittaa elättämään omat vanhempansa. Yle uutiset. [<https://yle.fi/uutiset/3-7108164>] viitattu 16.11.2020.